

Előszó

Amikor nekiláttam ennek a könyvnek, céloom az volt, hogy megírjam, miképpen hatott a filozófia Wagner operáira. A nagy zeneszerzők közül ő az egyedüli, aki huzamos ideig igen komolyan tanulmányozta a filozófiát, és ez azért különösen fontos, mert azok a bölcselek, akiket kitüntetett a figyelmével, nem pusztán felületes befolyást gyakoroltak életművére. Sőt: hatásuk Wagner érett operáira oly nagymérvű, hogy nélküle a *Trisztán és Izolda* és a *Parsifal* is a felismerhetetlenségig különbözne jelenlegi formájától, és ugyanez a Nibelung-tetralógiáról is szinte biztosan megállapítható. Eredeti elképzelésem tehát az volt, hogy sorra veszem a kérdéses filozófusokat, és rámutatok, hogy nézeteik milyen úton-módon szűrődtek be Wagner műveibe.

Központi témának meg is tartottam ezt a tervet, de a könyv részleteinek kidolgozása során szükségét éreztem annak, hogy más kérdésekre is kitérjek. Döntő jelentőségű például Wagner viszonya a politikához. A *Ring* szövegekönyvében – a gondolatok szintjén – talán ez a legfontosabb összetevő, s ez elegyedik a filozófiai nézetekkel. Később, miután Wagner kiábrándult a politikából, kissé befelé fordult, ami megnyitotta az utat egy olyan filozófia előtt, amely szöges ellentétben állt korábbi meggyőződésével, és roppant hatást gyakorolt a műveire. Mindebből azonban mit sem érthetünk, ha nem foglalkozunk Wagner politikai háttérével; ami viszont csak úgy közelíthető meg, ha a társadalomról alkotott álta-

lánosabb nézeteit is megvizsgáljuk. Végül tehát úgy alakult, hogy amit Wagner „filozófiájáról” a szó népszerű, illetve tudományos értelmében írtam, az voltaképpen az ő életfel-fogása, vagy, ha úgy tetszik, általános *Weltanschauung*ja, világ-nézete. Ezt azonban csak olyan mélységben vizsgáltam, amennyiben hatást gyakorolt az operáira. Példának okáért nem részleteztem Wagner vakbuzgó vegetarianizmusát, ugyanakkor tárgyaltam a minden élők egységébe vetett hitét, amelynek egyenes következménye az állatok iránti részvét – innen eredt vegetarianizmusa, és mindez a *Parsifal*ban is kifejezést nyert.

Mivel e könyv általános filozófiai nézetekkel és meggyőződésekkel foglalkozik, meg sem kísérelheti áttekinteni Wagnernek a középkori germán és északi legendák terén végzett kutatásait vagy a más zeneszerzőkkel kapcsolatos tapasztalatait, esetleg a vezénylésről, éneklésről, színészi játékról vagy színpadi rendezésről szóló elgondolásait, noha mindezekről is igen markáns véleménye volt, és ez nagyon is meg-látszik a művein. Jelen könyvben elsősorban a szó közkeletű értelmében vett „eszmékkel” foglalkozom, annak ellenére, hogy ezeken kívül sok más szempont is befolyásolja Wagner operáinak megértését és átélését.

Sok olvasóm számára Wagner politikai érdeklődése je-lenti majd a kulcsot az egész témakörhöz. Wagner ékes pél-dáját nyújtja annak a jellegzetes életútnak, melynek kezdetén egy szenvedélyes aktivistát, egy lelkes baloldali fiatalembert látunk, aki idővel csalódik a politikában, és középkorú fér-fiként elfordul attól. A korábbi elvbarátok, akik kitananak eredeti meggyőződésükben, úgy érezhetik, az ilyen ember élete „jobbkanyart” vett, és ez valóban bekövetkezhet, s az illető konzervatív elveket tehet magáévá. A legtöbb eset-ben azonban erős rövidlátásról árulkodik, ha így tekintünk erre a jelenségre. Az ilyen emberek nagy része ugyanis nem

egy másik táborba áll át, hanem *magának a politikának* fordít hátat. Már nem hisz abban, hogy a fontos emberi problémák megoldhatók a politika eszközeivel – más szemszögből nézi az életet, s gondolkodásában a politikai-társadalmi ügyek háttérbe szorulnak. Wagnerrel is ez történt. Nem hajtott végre „jobbra át”-ot, tehát nem lett konzervatív – életének egyetlen pillanatában sem vallott konzervatív nézeteket vagy elveket. Halála napjáig radikális kritikával illette a fennálló társadalmat, de bírálata sosem jobbról érkezett. Ezzel együtt keserűen csalódott mindennemű, eszményinek vélt változás lehetőségében. A kiábrándult baloldali kérlelhetetlen elkeseredése egészen más lélektani jelenség, mint a reakciósök zsémbelése – persze időskorban a tünetek igen hasonlóak lehetnek. Az egyik a letűnt múlt, a másik a homályos jövő feletti keserű bánkódás. Ami közös bennük, az a jelen iránti megvetés, ám ami az egyik esetben a hagyományos értékekből indul ki, a másikban a jövő gyökeres megváltoztatásába vetett hit végső elvesztéséből adódik. Akár így, akár úgy, Wagner megszűnt szocialista forradalmár lenni, és élete második felére korábbi nézeteiből csak a kudarcot vallott baloldaliság maradványaihoz való elemi és görcsös ragaszkodás maradt. Sosem lett azonban sem konzervatív, sem jobboldali, sem reakciós – e jelzők egyszerűen nem alkalmazhatók rá, semmi szín alatt. Életútja nem balról jobbra fordult, hanem a politika felől a metafizika irányába.

Wagner világnézete egészében átalakult. Fiatalon a társadalmi realitás jelentette számára a valóságot. Nem látta okát, hogy higgyen e világon kívül bármi másnak a létezésében, és arról is meg volt győződve, hogy e földön semmi sem lehet „magasabb rendű” az emberi nemnél. Úgy vélte, minden erkölcs és értékrend emberi kreáció – jóllehet nem az egyes ember magántermészetű találmánya, hanem az egymást kö-

vető nemzedékek együttes erőfeszítésének eredménye. Emiatt tekintette Wagner az élet mélyebb értelmét és értékeit lényegében társadalmi jellegűnek. Minden tevékenység közül az alkotóművészetet tartotta a legfennköltebbnek, és ezt is társadalmi természetűnek tételezte. A komoly művészet funkciója szerinte az, hogy az emberek előtt feltárja saját belső mivoltuk legalapvetőbb igazságait. Mivel azonban ez a legbelsőbb természet egy lényegében társas lényhez tartozott, megértése is elemi erővel követelte meg az egyén és a társadalom viszonyának tisztázását.

Az ifjú Wagner cseppet sem állhatta az őt körülvevő társadalmat – egyenesen utálta, és legtöbb tagjának a társadalomhoz való viszonyát is kétségbeejtőnek és elfogadhatatlannak érezte. Ám mivel a többségről volt szó, hitt abban, hogy együttes erővel saját kívánságaik szerint alakíthatják a társadalmat. Tehát gyűlölte ugyan a fennálló rendet, de vallotta, hogy a jövő társadalmá a várva várt forradalom után csodálatos lesz, különösen az alkotóművészet képviselői számára. S ezért hiába jellemezte Wagnert metsző társadalomkritika, társadalmi értelemben egyben derűlátó is volt: hitte, hogy a kor gyűlöletes társadalmá elkerülhetetlenül halad a közeli és radikális átalakulás felé, hogy felválthassa egy olyan berendezkedés, amelyben az emberiség egésze vagy legalábbis túlnyomó többsége megtalálhatja kiteljesedését.

Alkatának köszönhetően a fiatal Wagner túlaradó magabiztossággal és lelkesedéssel hangoztatta e nézeteit, és tevélegesen is munkálkodott megvalósulásukért. A végtelenségig képes volt róluk vitatkozni a barátaival, sőt több esetben kimondottan e célból összejöveteleket is szervezett. Csak úgy falta a kor idevágó irodalmát, és maga is több cikkben kiállt véleménye mellett. Átmenetileg még egy forradalmi szocialista folyóirat szerkesztésébe is besegített. Leglátványosabb

tette mégis az volt, hogy 1849 májusában igen aktív részt vállalt a drezdai népfelkelés vezetésében, és a kor leghírhedtebb anarchistája, Bakunyin mellett harcolt a barikádokon. Ez akár önmagában is roppant színes történet. Ám akad ennél is lényegesebb okunk érdeklődni Wagner nézetei és álláspontjai iránt: ugyanis utat találtak művészi alkotásai felé, s így minden idők legnagyobb operái közül többnek a szöveggönyve is belőlük táplálkozik. Csakhogy Wagner világnézetében alapvető fordulat következett be: maga mögött hagyta az imént felsorolt elvek nagy részét; ekképpen műveiben is gyökeresen más nézetek érvényesülnek. A változások lecsapódtak ezt követően írt librettóiban is, és ha meg akarjuk érteni idősebb kori darabjait, e világnézeti váltást értelmeznünk kell.

A Wagner iránt érdeklődők számára ez valóban lenyűgöző történet. Olvasómat csupán két dologra kérném előljáróban. Először is ne feledje, hogy Wagner kreativitása egy sodró lendületű folyam, amelynek e helyütt csak néhány fontos mellékágával tudunk foglalkozni. Nem kívánom azt sugallni, mintha e könyv lapjain operai életművének kimerítő értelmezését kísérelném meg. Csak bizonyos eszmékre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek fellelhetők bennük, folyton észben tartva, hogy sokkal több minden rejlik ebben az életműben, mint ami itt feltárható. S egy műalkotás „jelentését” amúgy sem lehet szavakkal leírni – ha ezt megtehetnénk, semmi szükség nem lenne magára a műalkotásra, sőt az egyáltalában nem is *lenne* műalkotás.

A másik kérésem az, hogy ne feledkezzen meg az itt tárgyalt művek sajátos természetéről. Olyan darabokról van szó, amelyek fő drámai kifejezőeszköze a zene. Nem úgy működnek, hogy a szereplők egy adott „dráma” szövegét játsszák el a színpadon, csak éppen beszéd helyett történetesen zenekari kísérettel énekelnek. A dráma kibontakozásának elsőd-

leges helye maga a zene. Ez mindenre kihat, ami csak a jelen kötetben olvasható, mert annyit tesz, hogy a szavakban kifejezhető tartalom – még az egyes darabokon belül is – a zenével szemben mindig alárendelt szerepet játszik.

Ennek megfelelően az első fejezetet az opera műfajában a szavak és a zene között fennálló viszonyoknak szentelem, majd az ezzel kapcsolatos általános megállapításokat Wagner operáira vonatkoztatom, s csak ezt követően tárgyalom azokat az eszméket, amelyek a wagneri opera összetett műformájában így vagy úgy kifejeződnek – távolról sem csak a szavak szintjén.

☞ Tartalom ☞

Előszó 9

ELSŐ FEJEZET: Első a zene 15

MÁSODIK FEJEZET: Wagner, az Ifjú Német 36

HARMADIK FEJEZET: Wagner, a baloldali forradalmár 49

NEGYEDIK FEJEZET: Wagner, Feuerbach és a jövő 67

ÖTÖDIK FEJEZET: Wagner félrevezető megítélése 92

HATODIK FEJEZET: Az opera mint görög dráma 111

HETEDIK FEJEZET: A *Ring* néhány vezérgondolata 134

NYOLCADIK FEJEZET: Wagner felfedezi Schopenhauert 164

KILENCEDIK FEJEZET: Schopenhauer filozófiája 197

TIZEDIK FEJEZET: Wagner újragondolja értékrendjét 225

TIZENEGYEDIK FEJEZET: A fordulat 249

TIZENKETEDIK FEJEZET: A metafizika mint zene 262

TIZENHARMADIK FEJEZET: A filozófia mint opera 290

TIZENNEGYEDIK FEJEZET: A zene mint dráma 307

TIZENÖTÖDIK FEJEZET: Első a zenekar 324

TIZENHATODIK FEJEZET: Egy életmű megkoronázása 333

TIZENHETEDIK FEJEZET: Wagner és Nietzsche 360

FÜGGELÉK: Wagner antiszemitizmusa 432

Jegyzetek 481

Név- és tárgymutató 501